

Samozatrudnienie hybrydowe – ujęcie teoretyczne i empiryczne

Małgorzata Skrzek-Lubasińska^a

Streszczenie. Głównym celem badania opisanego w artykule jest ustalenie skali zjawiska samozatrudnienia hybrydowego w Polsce w latach 2013–2017 oraz jego korelacji ze wskaźnikami koniunktury gospodarczej i rynku pracy. Główne pytanie badawcze dotyczyło tego, czy w czasie poprawy koniunktury gospodarczej i sytuacji na rynku pracy liczba samozatrudnionych hybrydowo spada, np. ze względu na możliwość podjęcia satysfakcjonującej finansowo pracy najemnej, czy też przeciwnie – rośnie.

Przedstawiono definicję pojęcia *samozatrudnienie hybrydowe* (inaczej: *przedsiębiorczość hybrydowa*) oraz jego klasyfikację w literaturze naukowej i badaniach empirycznych. Zaprezentowano będące w dyspozycji ZUS dane dotyczące tego zjawiska w latach 2013–2017 oraz dynamikę zmian liczby samozatrudnionych hybrydowo w Polsce, a także zbadano zależność tej dynamiki od wskaźników koniunktury i wskaźników sytuacji na rynku pracy. Z badania wynika, że liczba samozatrudnionych hybrydowo w Polsce jest bardziej zależna od wskaźników sytuacji na rynku pracy niż bezpośrednio od wskaźników koniunktury. Może to oznaczać, że większość samozatrudnionych hybrydowo traktuje własną jednoosobową działalność gospodarczą jako źródło dodatkowego dochodu, a nie rozwijanie firmy, która miałyby się stać podstawową działalnością zawodową.

Słowa kluczowe: samozatrudnienie, samozatrudnienie hybrydowe, przedsiębiorczość hybrydowa, rynek pracy, jednoosobowa działalność gospodarcza

Hybrid self-employment – theoretical and empirical approach

Summary. The main aim of the research presented in this paper is to determine the scale of the phenomenon of hybrid self-employment in Poland in the period of 2013–2017 and its correlation with the economic situation and the labour market indicators. The main research question posed in the paper is whether the number of the hybrid self-employed is falling, e.g. because of the possibility of undertaking a financially-satisfactory paid job, or growing, in periods of the improvement of the economic situation.

The paper introduces definitions of the *hybrid self-employment* concept (otherwise: *hybrid entrepreneurship*) and its classifications in scientific literature and empirical studies. Data obtained from the Social Insurance Institution (ZUS) pertaining to this phenomenon in the period of 2013–2017 and the dynamics of changes in the number of the hybrid self-employed are also presented, as well as the research into the correlation of this dynamics with the labour market indicators. The research demonstrates that the number of the hybrid self-employed in Poland is dependent to a larger extent on the labour market indicators than on the economic situation indicators. This might mean that the majority of the hybrid self-employed treat their business activity (sole proprietorship) as a source of additional income rather than as the development of a company which could become their main professional focus.

Keywords: self-employment, hybrid self-employment, hybrid entrepreneurship, labour market, sole proprietorship

JEL: F66, J2, L2, O1

^a Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie.

W ostatniej dekadzie gospodarka i rynek pracy podlegały istotnym zmianom. Rośnie znaczenie gospodarki opartej na wiedzy, obserwowany jest też rozwój tzw. gospodarki zadaniowej (ang. *gig economy*), w której realizacja zleceń i projektów zastępuje stałą pracę, gospodarki na żądanie (ang. *on-demand economy*), czy też gospodarki współdzielenia (ang. *sharing economy*). Te formy gospodarki są na tyle nowe, że polskie tłumaczenia ich nazw nie zostały jeszcze ustalone. Nowe formy prowadzenia aktywności gospodarczej pociągają za sobą gwałtowny rozwój niestandardowych rodzajów aktywności zawodowej. Jednym z nich jest samozatrudnienie hybrydowe.

Bögenhold i Klinglmair (2016a) stwierdzają, że wzrasta rola wszelkich aktywności polegających na łączeniu więcej niż jednego zajęcia czy pracy w tym samym czasie. Schwab (2018) podkreśla, że coraz większe znaczenie ma szeroko rozumiana elastyczność. Autor ten pisze o „ludzkiej chmurze” – niezależnych specjalistach działających w warunkach wysokiej konkurencji i świadczących usługi za pomocą nowoczesnych technologii i internetu (np. platform internetowych). Tymczasem badania elastyczności, zarówno w Polsce, jak i na świecie, pozostają niezaawansowane. Brakuje m.in. informacji dotyczących kształtu nowych form aktywności zawodowej, ich efektywności, wpływu na gospodarkę i na polityki publiczne.

Jedną z elastycznych form działania stanowi samozatrudnienie hybrydowe. Głównym celem badania opisanego w artykule jest ustalenie skali tego zjawiska w Polsce oraz jego korelacji ze wskaźnikami koniunktury gospodarczej i rynku pracy. Postawiono pytanie, czy w czasie poprawy koniunktury gospodarczej i sytuacji na rynku pracy liczba samozatrudnionych hybrydowo spada, np. ze względu na większe możliwości podjęcia satysfakcjonującej finansowo pracy najemnej, czy też przeciwnie – rośnie. Na potrzeby omawianego badania, podobnie jak w innych badaniach (np. Raffiee i Feng, 2014), pojęcia *samozatrudnienie hybrydowe* i *przedsiębiorczość hybrydowa* są traktowane jako synonimy.

Informacje dotyczące liczby samozatrudnionych hybrydowo i ich znaczenia w gospodarce w latach 2013–2017 pochodzą z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) i Głównego Urzędu Statystycznego (GUS)¹. Skorzystano z danych ZUS o aktywnych płatnikach składek z tytułu ubezpieczenia emerytalnego, rentowego oraz zdrowotnego według sekcji PKD oraz statusu płatnika. Dane o sytuacji na rynku pracy pochodziły z Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) przeprowadzonego przez GUS².

¹ Analiza nie dotyczyła łączenia prowadzenia indywidualnej działalności rolniczej z inną aktywnością ekonomiczną, np. pracą najemną. Uznano, że zmiany liczby rolników indywidualnych i prowadzących działalność gospodarczą mogą mieć różne przyczyny, w związku z czym analiza działalności hybrydowej rolników indywidualnych powinna stać się przedmiotem osobnych badań.

² Dane pochodzą z publikacji *Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2017* (GUS, 2018) z tabl. 1 (liczba bezrobotnych, stopa bezrobocia) i tabl. 2 (liczba pracujących ogółem w gospodarce narodowej, liczba pracodawców i in.).

W badaniu uwzględniono problemy i pytania badawcze dotyczące:

- zależności pomiędzy koniunkturą a samozatrudnieniem hybrydowym: czy liczba samozatrudnionych hybrydowo jest zależna od koniunktury, a jeśli tak, to w jakim kierunku zmienia się ta liczba w okresie znacznej poprawy sytuacji na rynku pracy?
- liczebności samozatrudnienia hybrydowego w poszczególnych sekcjach PKD: w jakich branżach samozatrudnienie hybrydowe ma największe znaczenie? Czy są to branże uważane za innowacyjne, czy raczej tradycyjne? Czy znaczenie samozatrudnienia hybrydowego w poszczególnych działach PKD zmienia się wraz ze zmianami koniunktury?

Następnie sformułowano pytania dotyczące charakteru samozatrudnienia hybrydowego w Polsce: czy jest to początkowy etap działania, czy raczej praca dodatkowa? Czy na podstawie danych dostępnych w Polsce można wyciągnąć tego typu wnioski?

Kwestie te są istotne nie tylko z naukowego punktu widzenia – ponieważ stanowią podstawę analizy współczesnego rynku pracy i trendów w gospodarce – lecz także z perspektywy praktyki gospodarczej, ponieważ mogą np. służyć tworzeniu warunków instytucjonalnych dla rozwoju przedsiębiorczości w kierunku pożądanym przez państwo.

DEFINICJE I KLASYFIKACJA SAMOZATRUDNIENIA HYBRYDOWEGO

W wielu opracowaniach podejmujących problem samozatrudnienia hybrydowego nie zdefiniowano tego zjawiska (np. Bögenhold, Klinglmair i Kandutsch, 2017; Thorgren, Nordström i Wincent, 2014). Z treści publikacji wynikają jednak cechy wspólne charakteryzujące to zjawisko. Są to:

- niepełne zaangażowanie w prowadzoną działalność gospodarczą; stąd niektórzy synonimicznie używają terminu samozatrudnienia lub przedsiębiorczości na część etatu (ang. *part-time self-employment*) (Petrova, 2012; Schulz, Urbig i Procher, 2016);
- działalność zawodowa traktowana jako dodatkowa, a nie podstawowa – zajęcie uboczne, przynoszące dodatkowy dochód.

Samozatrudnienie hybrydowe nie jest samo w sobie zjawiskiem nowym. Badano je w Polsce już w latach 90. XX w. w kontekście łączenia prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego z pracą najemną (GUS, 1999), choć nie posługiwano się wówczas tym pojęciem. Obecnie samozatrudnienie hybrydowe najczęściej definiowane jest jako łączenie pracy najemnej z prowadzeniem jednoosobowej działalności gospodarczej, czyli bez zatrudniania pracowników najemnych. Z kolei Muehlberger i Pasqua (2006) zdefiniowały hybrydę samozatrudnienia i pracy najemnej jako pracę pracowników samozatrudnionych z kontraktami dotyczącymi długotrwałej i ciągłej współpracy. Takie rozumienie samozatrudnienia hybrydowego stanowi jednak wyjątek, a nie regułę.

Uwagę zwracają na zjawisko łączenia prowadzenia firmy i pracy najemnej Folta, Delmar i Wennberg, (2010). W tym kontekście używają angielskiego terminu *work-mixers*. Niekiedy większą wagę przywiązuje się do tego, że przedsiębiorczość hybrydowa utrudnia pełne zaangażowanie, ponieważ na działalność gospodarczą pozostaje niewiele czasu i innych zasobów.

Bögenhold i Klinglmair (2016b) zidentyfikowali dwie główne grupy samozatrudnienia hybrydowego:

- samozatrudnieni, którzy w celu uzyskania dodatkowego dochodu podejmują pracę najemną;
- pracownicy najemni, którzy chcąc zapewnić sobie dodatkowy dochód, podejmują zlecenia w formie samozatrudnienia.

Kluczowym kryterium tej klasyfikacji jest zatem określenie przez badanych, którą aktywność uważają oni za podstawową.

Popularniejszy podział (Battilana i in., 2012; Fowler, 2000; Nicholls, 2008) wywiedziony został z intencji osoby podejmującej samozatrudnienie hybrydowe. Wyróżniane jest:

- samozatrudnienie polegające na łączeniu pracy najemnej z samozatrudnieniem w celu uzyskania dodatkowego dochodu;
- samozatrudnienie polegające na łączeniu dochodowej aktywności pracownika najemnego ze wstępnym, niedochodowym etapem prowadzenia własnej firmy.

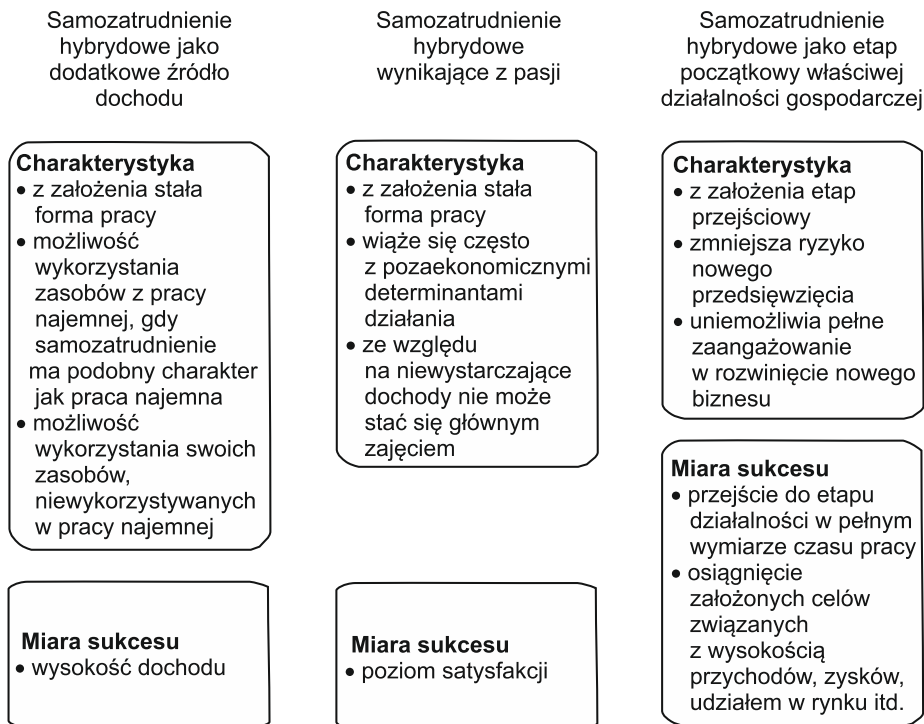
W pierwszym przypadku samozatrudnienie hybrydowe traktowane jest jako stała forma, sprowadzająca się do dodatkowej pracy, przy czym nie ma znaczenia, czy dana osoba uzna za swoją główną działalność pracę najemną, czy własną firmę. W drugiej opcji samozatrudnienie hybrydowe traktowane jest jako etap przejściowy. Osoby, które je podejmują, chcą docelowo prowadzić jedynie działalność gospodarczą, ale na czas rozruchu firmy utrzymują obie formy aktywności, zmniejszając ryzyko braku jakiegokolwiek dochodu. Cieślik (2014) wskazuje na negatywne strony takiego nastawienia, przede wszystkim na brak możliwości pełnego zaangażowania się w rozwój firmy (co przy ograniczonych zasobach i bardzo konkurencyjnym rynku może stanowić przyczynę porażki), a także na potencjalne konflikty interesu pracy najemnej i działalności gospodarczej oraz wynikające z tego zagrożenia.

Folta i współpracownicy (2010) pogrupowali samozatrudnionych hybrydowo według motywacji, które decydowały o podjęciu tego rodzaju działalności. Motywacjami tymi są:

- chęć osiągnięcia dodatkowego dochodu;
- chęć zdobycia korzyści pozafinansowych, takich jak satysfakcja, wyższa w przypadku realizacji własnej pasji niż wykonywania pracy najemnej; samozatrudnienie jest wtedy odskocznią, aktywnością wykonywaną w czasie wolnym, często wieczorami i w weekendy, nie stając się głównym zajęciem;

- chęć rozpoczęcia pracy na własny rachunek – wtedy samozatrudnienie hybrydowe jest traktowane jako przejściowe zajęcie zawodowe. Obrazuje to poniższy schemat.

RODZAJE SAMOZATRUDNIENIA HYBRYDOWEGO ZE WZGLĘDU NA MOTYWACJE ZWIĄZANE Z JEGO PODJĘCIEM

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Folta i współpracownicy (2010).

W poszczególnych krajach Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) odsetek samozatrudnionych hybrydowo szacuje się na kilkanaście do kilkudziesięciu spośród wszystkich prowadzących działalność gospodarczą (Strohmeier i Tonoyan, 2006). W niektórych krajach, np. w Wielkiej Brytanii, liczba osób samozatrudnionych hybrydowo jest większa niż typowych³ (Burke, Fitzroy i Nolan, 2008). W Polsce badania osób pracujących na własny rachunek w więcej niż jednym miejscu pracy prowadzi GUS w ramach BAEL. Pod koniec 2017 r. takich osób było 491 tys.

³ W dalszej części artykułu określenie *samozatrudniony typowy* będzie oznaczało samozatrudnionego, który prowadzi działalność gospodarczą w pełnym wymiarze czasu pracy i traktuje ją jako główne źródło dochodu.

Bögenhold i współpracownicy (2017) badali, czy samozatrudnieni hybrydowo stanowią grupę homogeniczną, czy też zróżnicowaną w stopniu równie wysokim co inne kategorie pracujących na własny rachunek. Wyniki wskazują na duże zróżnicowanie wewnątrzgrupowe. Badacze stwierdzili dodatnią zależność między poziomem kapitału ludzkiego (w tym edukacji) a dochodem. Zauważono, że samozatrudnieni hybrydowo z wyższym poziomem kapitału ludzkiego pracują krócej od pozostałych, uzyskując większe korzyści. Nie znaleziono natomiast zależności między poziomem kapitału ludzkiego czy dochodu a stopniem zadowolenia z prowadzonej działalności.

W tym samym badaniu podjęto próbę oceny, czy samozatrudnienie hybrydowe jest bliższe zjawisku samozatrudnienia zależnego – zwykle niedobrowolnego i charakteryzującego się czynnikami negatywnymi, takimi jak wypychanie na samozatrudnienie, praca prekaryjna, brak zabezpieczenia socjalnego itd. – czy przeciwnie, wiąże się z wyborem pozytywnym. Konkluzja głosi, że zjawiska samozatrudnienia i samozatrudnienia hybrydowego wymykają się jednoznacznym ocenom, a różnorodność form stanowi zarazem trudność i wyzwanie dla naukowców.

Solesvik (2017) dokonała przeglądu definicji hybrydowej przedsiębiorczości i hybrydowego przedsiębiorcy. Na tej podstawie rozpoznała główne obszary badawcze i powiązane z nimi pytania:

- kto i dlaczego podejmuje decyzję o hybrydowej ścieżce zawodowej?
- dlaczego niektórzy przedsiębiorcy hybrydowi decydują się po pewnym czasie na prowadzenie działalności w pełnym zakresie i rezygnują z pracy najemnej, podczas gdy inni pozostają przedsiębiorcami hybrydowymi?
- co ma decydujący wpływ na takie wybory?

Badania dowiodły dużej heterogeniczności samozatrudnionych hybrydowo, jak również motywów, którymi ci się kierują. Tak więc dotychczasowe badania zaowocowały różnorodnością opisów i kontekstów samozatrudnienia hybrydowego. Wskazano w nich na:

- płynną granicę między pracą najemną a właściwym samozatrudnieniem (Bögenhold i in., 2017);
- nakładające się na siebie tożsamości pracowników najemnych i niezależnych przedsiębiorców (Folta, 2007; Folta i in., 2010; Raffiee i Feng, 2014; Schulz i in., 2016);
- ścieżkę aktywności zawodowej pozwalającą sprawdzać przedsiębiorcze pomysły (Giones, Zhou, Miralles i Katzy, 2013);
- zmniejszanie ryzyka niepowodzenia – mniejsze zaangażowanie powoduje, że w razie konieczności wycofania się z rynku koszty utopione, w tym własne zaangażowanie, nie będą tak wysokie, jak w sytuacji typowego przedsiębiorcy (Folta i in., 2010);

- prowadzenie działalności gospodarczej bez ponoszenia pełnych kosztów, a jednocześnie bez utraty korzyści związanych ze statusem pracownika najemnego (Parker, 1996, 2005), takich jak: opieka zdrowotna, składki na ubezpieczenie emerytalne, przywileje socjalne dotyczące rodzicielstwa itd.;
- doświadczenie statusu przedsiębiorcy bez ponoszenia dużego ryzyka (Folta i in., 2010);
- wykorzystanie statusu osiągniętego poprzez pracę najemną do pozyskania wysoko opłacanych zleceń realizowanych w formie samozatrudnienia, np. prowadzenie przez profesora uczelni działalności gospodarczej związanej z usługami konsultacyjnymi (Kimmel i Conway, 2001; za: Schulz, Urbig i Procher, 2017);
- czerpanie dochodu z własnej pasji (Thorgren i in., 2014).

Raffiee i Feng (2014) przeprowadzili analizę stopy przeżywalności działalności prowadzonych przez samozatrudnionych hybrydowo i samozatrudnionych, którzy od razu rozpoczęli działalność w pełnym wymiarze godzin. Autorzy odnotowali znacznie wyższe wskaźniki przeżycia dla przedsiębiorstw prowadzonych przez samozatrudnionych hybrydowo w porównaniu z tymi prowadzonymi przez typowych samozatrudnionych. Przewaga ta może być wynikiem większej awersji do ryzyka i mniejszej pewności siebie samozatrudnionych hybrydowo, których decyzje byłyby bardziej zachowawcze, przekładając się na mniejsze ryzyko, lecz także mniejszy zysk z działalności.

Innym wytłumaczeniem jest efekt uczenia się podczas samozatrudnienia hybrydowego. Raffiee i Feng sądzą, że nabranie doświadczenia w okresie łączenia prowadzenia działalności gospodarczej i pracy najemnej obniża ryzyko działania, stanowiąc konkurencyjny atut przedsiębiorców hybrydowych. Spadek ryzyka wynika też ze znacznej redukcji lub wręcz eliminacji kosztów alternatywnych rozpoczęcia samozatrudnienia, czyli kosztów podjęcia pracy najemnej.

Schulz i współpracownicy (2016) podjęli badania polityk publicznych wobec przedsiębiorców hybrydowych. Zwrócili uwagę na ciekawą kwestię, a mianowicie na efekty zewnętrzne (Coase'a) wynikające z przedsiębiorczości hybrydowej. Wspomnieli np. o wzroście wiedzy u przedsiębiorców hybrydowych i wykorzystaniu jej przez inne firmy, chociażby dotychczasowego pracodawcę, lub społeczeństwo.

Jain, George i Maltarich (2009) wskazali, że przedsiębiorczość hybrydowa może być charakterystyczna dla pewnych branż lub obszarów. Takim obszarem jest np. przedsiębiorczość akademicka – naukowcy zakładają firmy, aby komercjalizować własne odkrycia, pozostając jednocześnie pracownikami najemnymi macierzystych uczelni (Nicolaou i Birley, 2003).

Folta i współpracownicy (2010) zwrócili uwagę na trudności w badaniu samozatrudnienia hybrydowego, szczególnie gdy niezbędne staje się wyodrębnienie różnych podgrup samozatrudnionych hybrydowo. Przykładowo nie wiadomo, czy motywacje dotyczące podjęcia samozatrudnienia przez osoby, które na początku

nie rezygnują z pracy najemnej, różnią się od tych, które przyświecają z jednej strony typowym samozatrudnionym, z drugiej zaś tym, którzy traktują działalność gospodarczą jako zajęcie dodatkowe. Thorgren i współpracownicy (2014) podkreślali wagę poznania takich pobudek. Podczas gdy najczęstszymi motywacjami typowych samozatrudnionych są innowacyjność, sukces finansowy czy niezależność (Carter, Gartner, Shaver i Gatewood, 2003), samozatrudnieni hybrydowo mogą kierować się chęcią pracy nie dla korzyści finansowych, lecz dla idei lub realizacji swoich pasji. Poznanie tych motywacji mogłoby np. pomóc służbom publicznym odpowiednio dobrać narzędzia wspierania przedsiębiorczości.

Bögenhold i Klinglmair (2016a) dostrzegli jeszcze jeden problem związany z badaniem samozatrudnionych hybrydowo, a mianowicie brak wiarygodnych danych statystycznych. Według nich rzeczywista liczba takich osób jest zaniżona, ponieważ nie ma systemu ich identyfikacji w statystykach publicznych. Wielu pracujących jest zaliczanych jedynie do grupy pracowników najemnych. Bögenhold i Klinglmair postulowali uwzględnienie tego problemu przy przygotowywaniu badań panelowych.

SAMOZATRUDNIENIE HYBRYDOWE W POLSCE

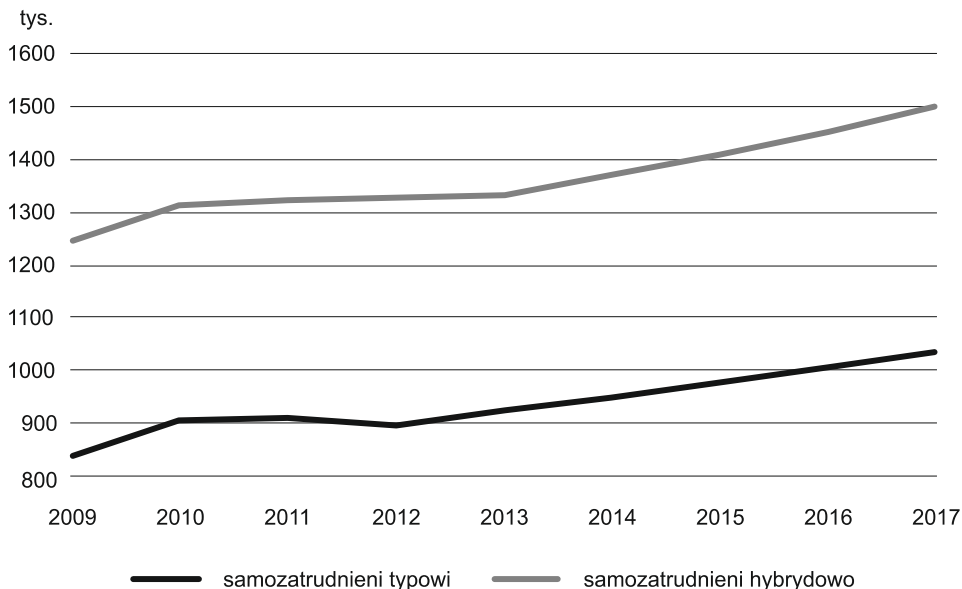
Na potrzeby omawianego badania za samozatrudnionego hybrydowo uważa się osobę, która prowadzi działalność gospodarczą i z tego tytułu jest aktywnym płatnikiem składek na ubezpieczenie społeczne, nie zatrudnia pracowników (jest płatnikiem wymienionych składek jedynie za siebie), a jednocześnie posiada inne źródło dochodu, z którego również płynie obowiązek ubezpieczenia⁴.

Samozatrudnienie hybrydowe a koniunktura i sytuacja na rynku pracy

Według danych ZUS liczba samozatrudnionych hybrydowo na koniec IV kwartału 2017 r. w Polsce wyniosła 464 tys. osób, co stanowiło 31% wszystkich samozatrudnionych i 2,8% wszystkich pracujących w gospodarce narodowej. Od 2009 r. do końca 2017 r. liczba pracujących w gospodarce narodowej wzrosła o 3,3%, samozatrudnionych (aktywnych płatników na ubezpieczenia społeczne) – o 20,4%, a samozatrudnionych hybrydowo – o 14,5%. Oznacza to, że w okresie wzrostu gospodarczego i poprawy sytuacji na rynku pracy w Polsce samozatrudnienie hybrydowe rośnie wolniej niż samozatrudnienie typowe, ale znacznie szybciej niż zatrudnienie ogółem.

⁴ Dane ZUS o aktywnych płatnikach składek, płacących jedynie za siebie. Dane uwzględniają wyłącznie takich samozatrudnionych hybrydowo, którzy w pracy najemnej uzyskują co najmniej wynagrodzenie minimalne. Z analizy świadomie wykluczono rolników indywidualnych ubezpieczonych w KRUS, ponieważ zdaniem autorki grupa ta, ze względu na swoją specyfikę, powinna być rozpatrywana osobno. Uwzględniono natomiast osoby, które prowadziły działalność gospodarczą w sekcji A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo i były ubezpieczone w ZUS.

WYKR. 1. LICZBA SAMOZATRUDNIONYCH HYBRYDOWO I TYPOWYCH

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych ZUS.

Można przyjąć interpretację, że dobra koniunktura sprzyja samozatrudnieniu, przy czym znacznie więcej osób wykorzystuje ten okres do rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej w pełnym wymiarze godzin niż do szukania dodatkowego zajęcia. Być może ci, dla których własna firma jest atrakcyjną formą aktywności zawodowej, są bardziej skłonni ryzykować i chętniej przechodzą z pracy najemnej na samozatrudnienie, bez korzystania z formy pośredniej, jaką jest samozatrudnienie hybrydowe.

W celu zbadania zależności pomiędzy liczbą samozatrudnionych hybrydowo (x) a wybranymi wskaźnikami koniunktury (y) przyjęto dwie grupy wskaźników koniunktury, a mianowicie:

- wskazujące na sytuację na rynku pracy (popytu na pracę), mierzone liczbą pracujących w gospodarce narodowej, liczbą pracowników najemnych i liczbą bezrobotnych;
- wskazujące na sytuację ogólną gospodarki, mierzone stopą wzrostu PKB, stopą wzrostu wartości dodanej i stopą wzrostu popytu krajowego⁵.

⁵ Pod uwagę wzięto wskaźniki koniunktury oparte na stopach wzrostu, nie na liczbach bezwzględnych, ponieważ te dane były dostępne w czasie przeprowadzania analizy dla wszystkich badanych lat. Autorka zdaje sobie sprawę z niedoskonałości zastosowanej metody. W przyszłości badania powinny zostać powtórzone dla dłuższych szeregów czasowych oraz z wykorzystaniem wskaźników opartych na liczbach całkowitych, aby potwierdzić wnioski wyciągnięte na podstawie analizy omawianej w artykule.

Związek między tymi wskaźnikami a liczbą samozatrudnionych hybrydowo został określony za pomocą współczynnika korelacji liniowej r -Pearsona, zgodnie ze wzorem:

$$r(x, y) = \frac{C(x, y)}{s(x)s(y)}$$

gdzie:

$r(x, y)$ – współczynnik korelacji r -Pearsona pomiędzy zmiennymi x i y ,

$C(x, y)$ – kowariancja pomiędzy zmiennymi x i y ,

s – odchylenie standardowe dla x i y .

Siłę związku pomiędzy zmiennymi określono zgodnie z następującymi kryteriami dla $|r|$ (Ostasiewicz, Rusnak i Siedlecka, 1997, s. 226):

<0,2 – praktycznie brak związku liniowego między zmiennymi,

0,2–0,4 – zależność liniowa wyraźna, lecz niska,

0,4–0,7 – zależność umiarkowana,

0,7–0,9 – zależność znacząca,

>0,9 – zależność bardzo silna.

Skorzystano z danych ZUS i GUS za lata 2009–2017. Dane o rynku pracy były notowane na koniec IV kwartału danego roku, natomiast dane dotyczące PKB, popytu krajowego i wartości dodanej to dane roczne w cenach stałych z poprzedniego roku. Szczegółowe dane zostały przedstawione w tabl. 1.

**TABL. 1. WSPÓŁCZYNNIKI KORELACJI LINIOWEJ r -PEARSONA
POMIĘDZY LICZBĄ SAMOZATRUDNIONYCH
A WYBRANYMI WSKAŹNIKAMI KONIUNKTURY I SYTUACJI
NA RYNKU PRACY**

Wyszczególnienie	r dla ST	r dla SH
Samozatrudnieni typowi	1,00	0,86
Samozatrudnieni hybrydowo	0,86	1,00
Pracujący w gospodarce narodowej	0,97	0,85
Pracownicy najemni	0,95	0,86
Bezrobotni	–0,80	–0,85
Stopa wzrostu PKB	0,36	0,34
Stopa wzrostu wartości dodanej brutto	0,28	0,27
Stopa wzrostu popytu krajowego	0,52	0,36

U w a g a. ST – samozatrudnieni typowi, SH – samozatrudnieni hybrydowo.

Ź r ó d ł o: obliczenia własne.

Analiza pokazuje bardzo silną lub silną zależność pomiędzy liczbą samozatrudnionych (zarówno samozatrudnionych hybrydowo, jak i samozatrudnionych typowych) a wybranymi danymi ilustrującymi sytuację na rynku pracy, takimi jak liczba pracujących w gospodarce narodowej i liczba bezrobotnych, oraz niską lub umiarkowaną zależność ze wskaźnikami koniunktury: stopą wzrostu PKB, wartością dodaną brutto i popytem krajowym. Może to oznaczać, że na decyzję o podjęciu aktywności zawodowej w postaci samozatrudnienia zasadniczy wpływ ma sytuacja na rynku pracy. Podejmujący działalność w formie samozatrudnienia mogą żywić przekonanie, że w razie niepowodzenia szybko znajdą zatrudnienie najemne.

Samozatrudnienie hybrydowe a sekcje i działy PKD

W 2017 r. najwięcej samozatrudnionych hybrydowo (ponad 85 tys.) odnotowano w handlu hurtowym i detalicznym. W tabl. 2 przedstawiono dane dotyczące sekcji PKD według najwyższej liczebności bezwzględnej samozatrudnienia hybrydowego. Sekcje, które nie przekroczyły 3% udziału w całej grupie samozatrudnienia hybrydowego, zostały pominięte w tablicy.

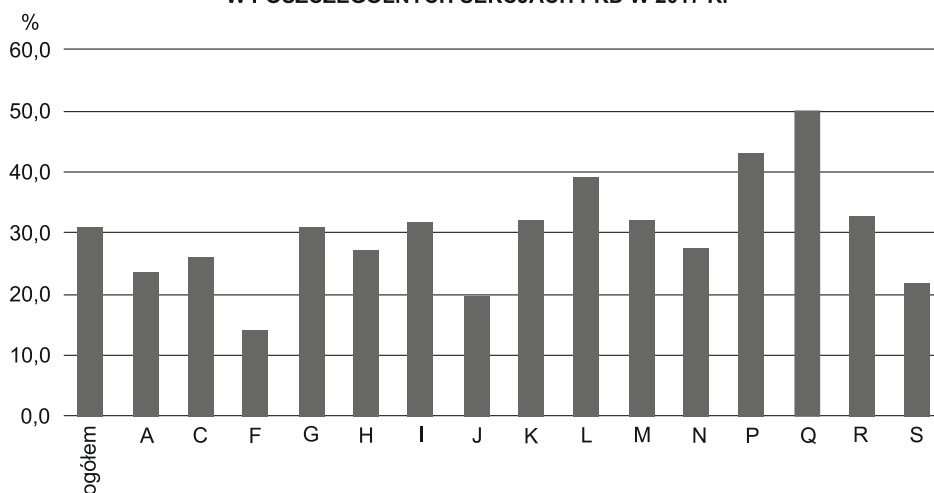
**TABL. 2. SEKCJE PKD
WEDŁUG NAJWYŻSZEJ LICZEBNOŚCI BEZWZGLĘDNEJ
SAMOZATRUDNIENIA HYBRYDOWEGO W 2017 R.**

Sekcja PKD	Samozatrudnieni hybrydowo w tys.	Udział w liczbie samozatrudnionych hybrydowo ogółem w %
G – Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	85,1	18,3
Q – Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	79,1	17,0
M – Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	64,1	13,4
C – Przetwórstwo przemysłowe	31,1	6,7
H – Transport i gospodarka magazynowa	26,1	5,6
F – Budownictwo	24,7	5,3
P – Edukacja	16,5	3,5
J – Informacja i komunikacja	15,0	3,2

Źródło: obliczenia własne.

Udział samozatrudnienia hybrydowego w samozatrudnieniu ogółem dla wszystkich sekcji na koniec 2017 r. wyniósł 31%. Najwyższym udziałem cechowała się opieka zdrowotna, w której co drugi samozatrudniony równocześnie wykonywał pracę najemną. Najniższy udział, niewiele ponad 13%, odnotowano w budownictwie. Szczegółowe informacje dotyczące pozostałych sekcji PKD przedstawiono na wykr. 2.

WYKR. 2. UDZIAŁ SAMOZATRUDNIONYCH HYBRYDOWO W LICZBIE SAMOZATRUDNIONYCH W POSZCZEGÓLNYCH SEKCJACH PKD W 2017 R.

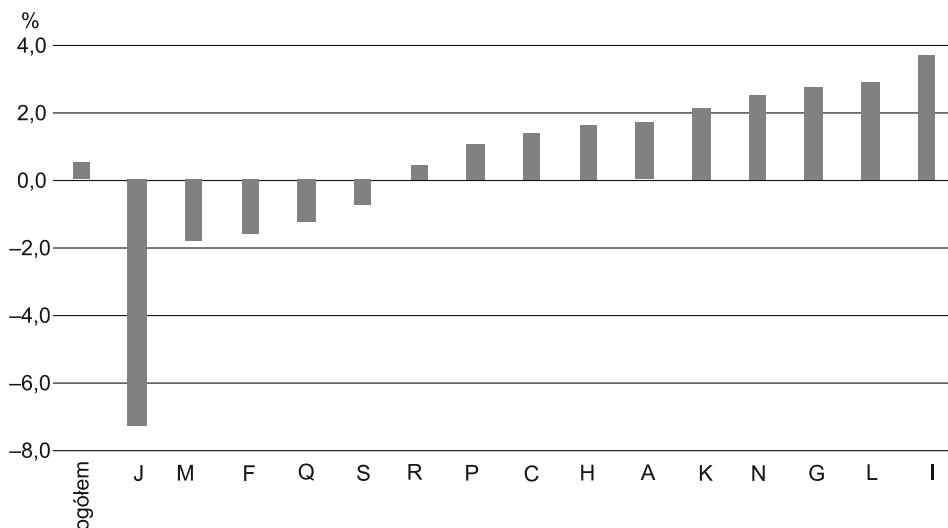

U w a g a. A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo, C – Przetwórstwo przemysłowe, F – Budownictwo, G – Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle, H – Transport i gospodarka magazynowa, I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi, J – Informacja i komunikacja, K – Działalność finansowa i ubezpieczeniowa, L – Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości, M – Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna, N – Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca, P – Edukacja, Q – Opieka zdrowotna i pomoc społeczna, R – Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją, S – Pozostała działalność usługowa.

Ź r ó d ł o: jak przy wykr. 1.

W latach 2013–2017 udział samozatrudnienia hybrydowego w samozatrudnieniu ogółem wzrósł nieznacznie, bo o 0,5 p.p., jednak w poszczególnych sekcjach zmiany te były bardzo zróżnicowane. Najbardziej wzrósł udział samozatrudnienia hybrydowego w turystyce (w sekcji zakwaterowanie i gastronomia), z 28,1% do 31,8%. W pięciu sekcjach udział samozatrudnienia hybrydowego spadł – najsilniej w informacji i komunikacji, z 27% do 19,7%. Zmiany udziału samozatrudnienia hybrydowego w samozatrudnieniu ogółem w pozostałych sekcjach pokazuje wykr. 3.

WYKR. 3. ZMIANY UDZIAŁU SAMOZATRUDNIENIA HYBRYDOWEGO W SAMOZATRUDNIENIU OGÓŁEM W POSZCZEGÓLNYCH SEKCJACH

U w a g a. Jak przy wykr. 2.

Ż r ó d ł o: jak przy wykr. 1.

Na podstawie powyższych danych trudno stwierdzić, jakie są przyczyny wzrostu lub spadku udziału samozatrudnienia hybrydowego w samozatrudnieniu ogółem. Tym samym nie sposób ustalić, czy w danej sekcji przeważa samozatrudnienie hybrydowe nastawione na osiągnięcie dodatkowych dochodów, czy też jest to wstępna faza prowadzenia własnej firmy.

W latach 2013–2017 liczba samozatrudnionych hybrydowo ogółem zwiększyła się o 14,6%. Jednak wzrost nie był równomierny w poszczególnych sekcjach i działach PKD. W tabl. 3 przedstawiono działy charakteryzujące się najwyższą stopą wzrostu samozatrudnienia hybrydowego, przy czym uwzględniono jedynie te działy, w których liczebność przekraczała 1000 jednostek.

TABL. 3. SAMOZATRUDNIENI HYBRYDOWO WEDŁUG DZIAŁÓW PKD W 2017 R.

Działy PKD	SH	
	2013=100	
O g ó ł e m	464551	114,6
55 – Zakwaterowanie	3457	165,7
77 – Wynajem i dzierżawa	1771	159,0
13 – Produkcja wyrobów tekstylnych	1087	158,2
68 – Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	9305	153,3
52 – Magazynowanie i działalność usługowa wspomagająca transport	1558	147,7
82 – Administracyjna obsługa biur i działalność wspomagająca prowadzenie działalności gospodarczej	3557	145,4

TABL. 3. SAMOZATRUDNIENI HYBRYDOWO WEDŁUG DZIAŁÓW PKD W 2017 R. (dok.)

Działy PKD	SH	
	2013=100	
10 – Produkcja artykułów spożywczych	1694	144,5
25 – Produkcja metalowych wyrobów gotowych	5417	139,8
31 – Produkcja mebli	1555	138,7
70 – Działalność firm centralnych; doradztwo związane z zarządzaniem	8944	136,3
90 – Działalność twórcza związana z kulturą i rozrywką	2667	136,2
69 – Działalność prawnicza, rachunkowo-księgową i doradztwo podatkowe	19110	135,5
75 – Działalność weterynaryjna	1122	134,7
81 – Działalność usługowa związana z utrzymaniem porządku w budynkach i zagospodarowaniem terenów zieleni	5095	134,0
93 – Działalność sportowa, rozrywkowa i rekreacyjna	2217	133,4
45 – Handel hurtowy i detaliczny pojazdami samochodowymi i ich naprawa	13561	131,6
96 – Pozostała indywidualna działalność usługowa	8511	131,6
74 – Pozostała działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	10050	130,5
85 – Edukacja	16478	128,8
23 – Produkcja wyrobów z mineralnych surowców niemetalicznych	1012	126,8
32 – Pozostała produkcja wyrobów	2985	126,2
14 – Produkcja odzieży	2182	126,1
62 – Oprogramowanie i doradztwo w zakresie informatyki	9704	126,1
22 – Produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych	1235	126,0
73 – Reklama, badanie rynku i opinii publicznej	4462	124,8
41 – Roboty budowlane związane ze wznoszeniem budynków	4600	123,9
86 – Opieka zdrowotna	78246	123,7
79 – Działalność organizatorów turystyki, pośredników, agentów turystycznych	1404	123,6
42 – Roboty związane z budową obiektów inżynierii lądowej i wodnej	1658	122,9
16 – Produkcja wyrobów z drewna oraz korka	2000	122,4
33 – Naprawa, konserwacja i instalowanie maszyn i urządzeń	6258	121,8
49 – Transport lądowy oraz transport rurociągowy	24030	120,7
59 – Produkcja filmów, nagrań wideo, programów telewizyjnych, nagrań dźwiękowych i muzycznych	1265	119,8
46 – Handel hurtowy, z wyłączeniem handlu pojazdami samochodowymi	15672	118,4
43 – Roboty budowlane specjalistyczne	18468	116,7
56 – Działalność usługowa związana z wyżywieniem	4882	115,7
71 – Architektura i inżynieria; badania i analizy techniczne	19770	113,0
18 – Poligrafia i reprodukcja zapisanych nośników informacji	1848	111,8
66 – Działalność wspomagająca usługi finansowe oraz ubezpieczenia	11575	111,4
58 – Działalność wydawnicza	1380	108,8
47 – Handel detaliczny	55849	107,6
95 – Naprawa komputerów i artykułów użytku osobistego i domowego	4984	104,4
63 – Działalność usługowa w zakresie informacji	1716	104,3
64 – Finansowa działalność usługowa, z wyłączeniem ubezpieczeń	1363	99,8

U w a g a. Jak przy tabl. 1.

Ź r ó d ł o: obliczenia własne na podstawie danych ZUS dotyczących aktywnych płatników składek na ubezpieczenia emerytalne i zdrowotne.

Na uwagę zasługuje fakt, że znaczny wzrost odnotowano w działach, które świadczą usługi dla biznesu: administrowaniu, magazynowaniu, działalności prawniczej i księgowej. Liczba samozatrudnionych hybrydowo znacznie wzrosła także w działach związanych z wynajmem lub obsługą nieruchomości.

Najniższy wzrost, a nawet spadek samozatrudnienia hybrydowego odnotowano natomiast m.in. w sekcjach związanych z finansami i ubezpieczeniami oraz działalnością usługową w zakresie informacji. Może to stanowić odbicie trendów na rynku: część zawodów związanych z pośrednictwem jest obecnie wypieranych przez internet i samoobsługę. Przykładowo popularnym zajęciem dodatkowym było do niedawna świadczenie usług jako agent ubezpieczeniowy. Obecnie możliwe jest znalezienie informacji i zawarcie umowy przez internet bez korzystania z pomocy pośrednika, przy czym oferta wirtualna jest znacznie tańsza niż dotychczasowa.

Internet wyparł też wiele analogowych sposobów przekazywania informacji. Najprawdopodobniej właśnie dlatego wzrost odnotowany w działach: Poligrafia i reprodukcja zapisanych nośników informacji, Działalność wydawnicza i Działalność usługowa w zakresie informacji okazał się tak niski. Technologia i nowe sposoby komunikacji ograniczyły ich atrakcyjność.

Na koniec zbadano korelację pomiędzy wzrostem liczby samozatrudnionych hybrydowo a pracującymi ogółem w gospodarce narodowej i liczbą typowych samozatrudnionych w poszczególnych sekcjach PKD. Związek między tymi zmiennymi określono za pomocą współczynnika korelacji liniowej r -Pearsona, zgodnie z opisaną wcześniej procedurą, i przedstawiono w tabl. 4.

TABL. 4. WSPÓŁCZYNNIKI KORELACJI LINIOWEJ r -PEARSONA MIĘDZY LICZBĄ SAMOZATRUDNIONYCH HYBRYDOWO, SAMOZATRUDNIONYCH TYPOWYCH I PRACUJĄCYCH W GOSPODARCE NARODOWEJ W POSZCZEGÓLNYCH SEKCJACH PKD

Sekcje PKD	r dla SH i PGN	r dla SH i ST	r dla ST i PGN
A – Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	0,39	-0,37	-0,97
C – Przetwórstwo przemysłowe	0,98	0,99	0,95
F – Budownictwo	0,71	0,99	0,76
G – Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	0,64	0,19	-0,12
H – Transport i gospodarka magazynowa	0,96	0,94	0,87
I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	0,86	0,95	0,93
J – Informacja i komunikacja	0,88	0,99	0,90
K – Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	0,97	0,26	0,21
L – Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	-0,24	0,99	-0,13
M – Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	0,98	0,99	0,98
N – Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	-0,23	0,99	-0,22
P – Edukacja	-0,34	0,99	-0,34
Q – Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	0,88	0,99	0,90
R – Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	0,81	0,99	0,79
S – Pozostała działalność usługowa	0,90	0,99	0,91

U w a g a. SH – samozatrudnieni hybrydowo, ST – samozatrudnieni typowi, PGN – pracujący w gospodarce narodowej.

Ź r ó d ł o: obliczenia własne na podstawie danych ZUS i GUS.

Z analizy wynika, że nie dla każdej sekcji istnieje dodatnia korelacja pomiędzy liczbą pracujących w gospodarce narodowej a liczbą samozatrudnionych hybrydowo. Dla trzech sekcji: edukacji, obsługi nieruchomości oraz administrowania i działalności wspierającej związek ten jest ujemny. Oznaczałoby to, że liczba samozatrudnionych hybrydowo w tych sekcjach zmniejsza się wraz z poprawą sytuacji na rynku pracy. Być może większy popyt na pracę sprzyja rezygnacji z dodatkowego zajęcia na rzecz pracy najemnej lub zniechęca do prowadzenia działalności gospodarczej i traktowania jej jako podstawowego miejsca pracy.

Jedynie w sekcjach handlu detalicznego i hurtowego oraz finansach i ubezpieczeniach właściwie nie ma zależności pomiędzy liczbą samozatrudnionych hybrydowo i typowych. W tych sekcjach istotną rolę w kształtowaniu samozatrudnienia odgrywają najprawdopodobniej inne czynniki niż sytuacja na rynku pracy; mogą to być czynniki instytucjonalne, związane np. ze zmianą uwarunkowań prawnych. Ten problem wymaga oddzielnych analiz przy użyciu innych metod. Podobny wniosek dotyczy rolnictwa, w którym można zauważyć trendy odmienne niż pozostałych sekcjach.

Powyższa analiza oparta jest na bardzo ograniczonych szeregach danych, dlatego powinna w przyszłości zostać powtórzona dla dłuższych szeregów.

PODSUMOWANIE

Samozatrudnienie hybrydowe było przedmiotem badań, które poruszały następujące tematy:

- motywacje związane z podjęciem samozatrudnienia hybrydowego;
- efektywność samozatrudnienia hybrydowego, wiązana głównie z wysokością przychodów lub zysków oraz określeniem jej determinant (w badaniach podnoszono przede wszystkim znaczenie kapitału ludzkiego);
- poziom ryzyka (w tym poziom przeżywalności) w prowadzeniu samozatrudnienia hybrydowego w porównaniu z samozatrudnieniem typowym;
- efekty zewnętrzne samozatrudnienia hybrydowego;
- polityki publiczne wobec samozatrudnienia hybrydowego.

W świetle badań samozatrudnienie hybrydowe okazało się bardzo zróżnicowane. Czynnikiem różnicującymi mogą być np. motywacja podjęcia samozatrudnienia hybrydowego albo traktowanie tej aktywności jako głównego zajęcia lub jako działalności dodatkowej. Samozatrudnionych hybrydowo można więc podzielić na trzy grupy:

- traktujących samozatrudnienie jako dodatkowe źródło dochodu;
- traktujących samozatrudnienie jako źródło realizacji pasji;
- traktujących łączenie prowadzenia firmy i pracy najemnej jako etap przejściowy, zmierzający do pełnego zaangażowania we własną działalność gospodarczą.

Dane dotyczące samozatrudnienia hybrydowego w Polsce nie pozwalają jednak na taki podział. W danych zbieranych przez instytucje publiczne (w tym przypadku ZUS) nie ma i nie może być informacji o motywacjach prowadzenia działalności gospodarczej. Można je zdobyć jedynie w poświęconych temu zagadnieniu badaniach ilościowych.

Rola samozatrudnienia hybrydowego w Polsce wzrasta, przy czym liczba samozatrudnionych hybrydowo w większym stopniu zależy od wskaźników sytuacji na rynku pracy niż od wskaźników koniunktury. Innymi słowy, większe znaczenie ma popyt na pracę niż popyt krajowy na towary i usługi. W czasie dobrej koniunktury samozatrudnienie hybrydowe rośnie znacznie wolniej niż samozatrudnienie typowe, co może oznaczać, że większość samozatrudnionych w Polsce traktuje własną działalność jako okazję do dodatkowego zarobku, a nie do rozwijania firmy. Ten wniosek wymaga jednak weryfikacji.

Udział samozatrudnienia hybrydowego w samozatrudnieniu ogółem dla wszystkich sekcji na koniec 2017 r. wyniósł 31%. Najwyższy udział wykazano w opiece zdrowotnej (ponad 50%), a najniższy (jedynie nieco ponad 13%) odnotowano w budownictwie.

W latach 2013–2017 znacznie wzrosła liczba samozatrudnionych w działach, które świadczą usługi dla biznesu (np. administrowanie, magazynowanie, działalność prawnicza i księgową), a także w działach związanych z wynajmem lub obsługą nieruchomości. Zmniejszyła się natomiast w sekcjach związanych z finansami i ubezpieczeniami oraz działalnością usługową w zakresie informacji, a więc tam, gdzie następuje najszybsza automatyzacja stanowisk pracy.

Opierając się na wnioskach zarówno z tego badania, jak i z innych badań (np. Bögenhold i Klinglmair, 2016b; Folta i in., 2010; Schwab, 2018), można stwierdzić, że analizy przedsiębiorczości hybrydowej powinny być kontynuowane i dotyczyć zarówno identyfikacji różnych grup samozatrudnionych hybrydowo, jak i ich funkcji ekonomicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Battilana, J., Lee, M., Walker, J., Dorsey, C. (2012). In Search of the Hybrid Ideal. *Stanford Social Innovation Review*, 10(3), 51–55.
- Bögenhold, D., Klinglmair, A. (2016a). Entrepreneurship and hybrid self-employment. W: D. Bögenhold, J. Bonnet, M. Dejardin, D. Garcia Pérez de Lema (red.), *Contemporary entrepreneurship: multidisciplinary perspectives on innovation and growth* (s. 127–140). Cham: Springer.
- Bögenhold, D., Klinglmair, A. (2016b). Independent work, modern organizations and entrepreneurial labor: Diversity and hybridity of freelancers and self-employment. *Journal of Management & Organization* 22(6), 843–858. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2016.29>.
- Bögenhold, D., Klinglmair, R., Kandutsch, F. (2017). Solo Self-Employment, Human Capital and Hybrid Labour in the Gig Economy. *Foresight and STI Governance*, 11(4), 23–32. DOI: 10.17323/2500-2597.2017.4.23.32.

- Burke, A., Fitzroy, F., Nolan, M. (2008). What makes a Die-Hard Entrepreneur? Trying, or Persisting in Self-employment. *Small Business Economics*, 31, 93–115. DOI: 10.1007/s11187-007-9086-6.
- Carter, N. M., Gartner, W. B., Shaver, K. G., Gatewood, E. J. (2003). The career reasons of nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18(1), 13–39. DOI: 10.1016/S0883-9026(02)00078-2.
- Cieślak, J. (2014). *Przedsiębiorczość, polityka, rozwój*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Folta, T. B. (2007). Uncertainty rules the day. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1, 97–99. DOI: <https://doi.org/10.1002/sej.7>.
- Folta, T. B., Delmar, F., Wennberg, K. (2010). Hybrid entrepreneurship. *Management Science*, 56(2), 253–269. DOI: <https://doi.org/10.1287/mnsc.1090.1094>.
- Fowler, A. (2000). NGDOs as a moment in history: Beyond aid to social entrepreneurship or civic innovation? *Third World Quarterly*, 21(4), 637–654. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/713701063>.
- Giones, F., Zhou, Z., Miralles, F., Katzy, B. (2013). From Ideas to Opportunities: Exploring the Construction of Technology-Based Entrepreneurial Opportunities. *Technology Innovation Management Review*, 3(6), 13–20.
- GUS. (1999). *Rocznik statystyczny rolnictwa 1998*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- GUS. (2018). *Aktywność ekonomiczna ludności Polski IV kwartał 2017*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Jain, S., George, G., Maltarich, M. (2009). Academics or entrepreneurs? Investigating role identity modification of university scientists involved in commercialization activity. *Research Policy*, 38(6) 922–935. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2009.02.007>.
- Muehlberger, U., Pasqua, S. (2006). *The "continuous collaborators" in Italy: hybrids between employment and self-employment?*. Torino: Centre for Household, Income, Labour and Demographic economics, CHILD Working Papers.
- Nicholls, A. (red.). (2008). *Social Entrepreneurship: New Models of Sustainable Social Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Nicolaou, N., Birley, S. (2003). Social networks in organizational emergence: The university spinout phenomenon. *Management Science*, 49(12), 1702–1725. DOI: <https://doi.org/10.1287/mnsc.49.12.1702.25116>.
- Ostasiewicz, S., Rusnak, Z., Siedlecka, U. (1997). *Statystyka. Elementy teorii i zadania*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Parker, S. C. (1996). A time series model of self-employment under uncertainty. *Economica*, 63(251), 459–475.
- Parker, S. C. (2005). The Economics of Entrepreneurship: What We Know and What We Don't, *Foundations and Trends in Entrepreneurship*, 1(1), 1–54 DOI: <http://dx.doi.org/10.1561/0300000001>.
- Petrova, K. (2012). Part-Time Entrepreneurship and Financial Constraints: Evidence from the Panel Study of Entrepreneurial Dynamics. *Small Business Economics*, 39(2), 473–493. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11187-010-9310-7>.
- Raffiee, J., Feng, J. (2014). Should I quit my Job? A hybrid path to entrepreneurship. *Academy of Management Journal*, 57(4), 936–963. DOI: <https://doi.org/10.5465/amj.2012.0522>.
- Schulz, M., Urbig, D., Procher, V. (2016). Hybrid entrepreneurship and public policy: The case of firm entry deregulation. *Journal of Business Venturing*, 31(3), 272–286. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2016.01.002>.
- Schulz, M., Urbig, D., Procher, V. (2017). The Role of Hybrid Entrepreneurship in Explaining Multiple Job Holders' Earnings Structure. *Journal of Business Venturing Insights*, 7, 9–14. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2016.12.002>.

- Schwab, K. (2018). *Czwarta rewolucja przemysłowa*. Warszawa: Wydawnictwo Studio Emka.
- Solesvik, M. Z. (2017). Hybrid Entrepreneurship: How and Why Entrepreneurs Combine Employment with Self-Employment. *Technology Innovation Management Review*, 7(3), 33–41. Pobrane z: <http://timreview.ca/article/1063>.
- Strohmeier, R., Tonoyan, V. (2006). Working part- or full-time? The impact of welfare-state institutions on atypical work forms. W: M. Dowling, J. Schmude, *Empirical Entrepreneurship Research in Europe* (s.112–134). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Thorgren, S., Nordström, C., Wincent, J. (2014). Hybrid Entrepreneurship: The Importance of Passion. *Baltic Journal of Management*, 9(3), 314–329.